

הנוער העובד, והלומד באוניברסיטה

ישראל דויד, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב^א

ישראל דויד

במאמר נדונה תופעה שהשתרשה, הקשורה בעבודתם של סטודנטים במשרה מלאה או כמעט מלאה בחברות מסחריות, בתקופת לימודיהם באוניברסיטה. מתוארות התוצאות השליליות, העקרוניות והמעשיות הנובעות מכך, ומועלות מחשבות בקשר לפתרונות אפשריים של הבעיה.

רק מחריפה³. ההיעדרות מן הקמפוסים ותלאות ה"עבודה" גורמות לשורה של תוצאות מעשיות שליליות, מהן בלתי צפויות, שמהן אמנה בהמשך. אבל אבקש לצטט תחילה מושכלות ראשונים: "מהי דמות האוניברסיטאות הנגלית לעיני בן-העשרה... (הבא להשכלה גבוהה)? לפניו ארבע שנות חירות לגילוי עצמו - תקופת חיים הנפרשת בין השממה האינטלקטואלית שהותיר מאחוריו לבין ההתמחות המקצועית המשמימה המצפה לו לאחר קבלת התואר האוניברסיטאי. בפרק זמן קצר זה עליו ללמוד שמעבר לעולם הצר שהוא מכיר קיים עולם רחב ועליו לחוות את צדדיו המרנינים... אלו הן השנים הקסומות שבהן יש לאל ידו... לבחון את החלופות השונות, לא רק את אלו הקיימות בזמנו או את אלו שמעמידות בפניו הקריירות השונות..."⁴

הדברים הללו, מעטו של אלן בלום, הוגה אמריקאי בן-זמנו, נאמרו אמנם מעיקרם על ה"השכלה הליברלית", אך באופן מסורתי כוחם היה יפה גם ללימודי המדעים. ומי שבז לתחולתם על לימודי ההנדסה, הרי שלדידו אין הבדל מהותי בין הלימודים הללו לבין קורס טכנאי מיוזג אוויר של משרד העבודה והרווחה. יסוד החירות, החשוב כל כך בדברים הללו של בלום, נשלל מן הסטודנט המודרני ה"עובד". אין לו חירות מנטלית, או סתם זמן, "לבזבז" על דינונים עם חברים, על שעות קבלה של מרצים⁵, על העמקה בעבודות שעליו להגיש או על ספרייה - בניין שבמקרה הטוב הוא מבחין בסגולותיו הארכיטקטוניות, כמובן מבחין⁶. הוא אינו חשוף כלל לאותם "צדדים מרנינים" שהיקף ההוויה האוניברסיטאית מציעה. סקרנות טבעית, שהוא מביא אתו מן הבית ומניסיונו הקודם⁷,

לפני כמה שנים הוזמנתי לטכניון להגנת התזה של פלוני, בפקולטה להנדסת תעשייה וניהול. הקדמתי להגיע, ועל כן זימנתי לעצמי טיול במקום. והנה באשר הלכתי, בספרייה או בקפיטריה, דימיתי שהשפות השולטות הן רוסית וערבית. סיפרתי זאת למארחי בפקולטה, ולהפתעתי אלו ענו לי: "ברור, ה'ישראלים' נמצאים בעבודה!" צחוק צחוק, אך התנחמתי משהו מן השיתוף בצרה זו, אשר מזה זמן גרמה לי מגינת לב במחלקתי שלי, המחלקה האחות שבאוניברסיטת בן-גוריון. מה העבודה הזאת לנוער שלנו באוניברסיטה? ומה פסול יש בעבודה? וכי לא עבדנו כולנו תמיד, לדורותינו, כשהיינו סטודנטים? ואיך יקיים עצמו אחרת הסטודנט המצוי? לזאת יובהר מיד, חד וחלק, שהמדובר אינו ב"עבודה" הסטודנטיאלית הקלאסית, אלא ב"ג'וב": משרה שמזמנת התעשייה, בעיקר תעשיית ה"היי-טק", לסטודנט, בעיקר מן הפקולטה להנדסה. כללו של דבר, מדובר במציאות בה ה"עבודה" היא העיקר, והלימוד האוניברסיטאי² הוא הטפל, שלא כמו בהיפוך הקלאסי של הדברים. מעסיקי ההיי-טק, המעוניינים כמובן בתלמידים הטובים בראש ובראשונה, מכשירים כך אצלם את מהנדסי העתיד שלהם בעלות נמוכה, בתקופת לימודיהם באוניברסיטה. תלמידי שנה ד', השנה האחרונה בלימודי ההנדסה, פוקדים את האוניברסיטה יומיים בשבוע בלבד, לכל היותר שלושה. תלמידי שנה ד' אחרים שיגיעו לירידי התעסוקה הנערכים בקמפוסים אחת לשנה, ימצאו עצמם זקנים מכדי העסקה אצל חברות ההיי-טק הגדולות, ומגמה זו

a פרופ' ישראל דויד, המחלקה למתמטיקה וחקר ביצועים,

idavid@bgu.ac.il

לפני שנפנה לשקול פתרונות אפשריים לבעיה, יהיה זה מאלף לסקור בעיה דומה מאוד שהתפתחה בפקולטות למשפטים. ומשנה עניין נודע לה לבעיה זו, באשר היא גם זכתה בפועל לטיפול בה. המדובר הוא בתופעה שמשרדי עריכת דין ופירמות גדולות נהגו לתת עיניהם בסטודנטים המצטיינים והמבריקים ולתת בידיהם חוזה התחייבות הדדית להתמחות (סטאז') עוד כשהיו בשלבים ראשונים של הלימודים. סטודנט כזה, שעתידי ההתמחות שלו הובטח, היה מדיר עצמו יותר ויותר מן הקמפוס ומסתפק בקיום מינימלי של מטלות הקורסים, למילוי חובת מעבר בלבד. והנה, ב-17.8.2010, ממש לאחרונה, חתם שר המשפטים דאז פרופ' יעקב נאמן על תיקון לכללי ההתמחות, כללים שגיבשה ואישרה המועצה הארצית של לשכת עורכי הדין. על פי הכללים החדשים, המשרדים לא יורשו לראיין מועמדים להתמחות לפני חודש מרץ של שנת הלימודים השלישית של המועמד⁹. בדברי ההסבר לתיקון קובעת הלשכה ש"מדובר בלא פחות ממהפכה בתחום הסדרת הפיקוח על תהליך הקבלה למשרת התמחות". אמנם הרקע המפורש שנתנה הלשכה למהלך הוא "כשל שוק אשר גרם נזק למועמדים ולמראיינים כאחד": תחרות והתמרמרות בין סטודנטים, פגיעה בתהליכי הקבלה בסקטור הציבורי (המפגר אחר המשרדים הפרטיים) והתמרמרות גוברת מצד המשרדים, שהתחרות גרמה להם לראיין מועמדים מוקדם ככל הניתן. אבל נוסף על כך, מן השתיקה ניתן לקוות ולשער שלפני הלשכה ולפני המיניסטרוני עמדה מחד גיסא צרת האקדמיה, המאבדת בחיי הקמפוס את מיטב התלמידים, ומאידיך גיסא גם צרת המקצוע. כי ממולחות בלבד לא תחליף אצל עורך הדין הראוי את הבקיאיות, את הבגרות, את התשתית האינטלקטואלית הראויה, את המיומנות בביורור גירסאות ואת השליטה במקורות. מעורכי הדין הללו יצמחו שופטי העתיד, שההתמחות בטרם עת עלולה לגרום להם לשימוש בשפה דלה וחשיבה ברבדים שטחיים, עם כל החסרונות שבהיעדר התכונות הראויות שנמנו.

הנה כי כן, בחזית לימודי המשפטים נפתרה הבעיה ברמת ה"גילדה". אם נחזור ללימודי ההנדסה (ובמידת מה חלק מהמדעים), הרי שכאן אין גילדה בשיעורה של לשכת עורכי הדין. הגופים האחרים שמהם ניתן לצפות, לפחות עקרונית, לפתרון, הם הסטודנטים, האוניברסיטאות, הממשלה, הכנסת, ומקור הבראשית של הבעיה - התעשייה עצמה.

הסטודנטים. ישנם מבין הסטודנטים, ולא דווקא העשירים שבהם, המדירים עצמם מן העבודה למען ההשקעה בלימוד - במודע ובהשכל. אך כגוף פועל לא יתואר במקומותינו שהפתרון יבוא מציבור הסטודנטים ומוסדותיו, ואף לא הוגן לצפות זאת מן הסטודנטים דווקא.

האוניברסיטאות. על פי שורת הדין, האוניברסיטאות עצמן הן שצריכות להיכנס בעובי הקורה. מועצות המחלקות שבהן מדובר, דיקנים, רקטורים. אך רפיון מנהיגותי אקדמי כללי נותן אותותיו גם בשליטה בבעיות כאלה, כך שהתעוררות אוניברסיטאית לטיפול בבעיה תיחשב לנס. אדרבא, לחידוד הבעיה נתמקד כאן במחלקות להנדסת תעשייה. ישנן שלוש כאלה באוניברסיטאות ישראל. מחלקות אלו מתואמות ביניהן תוך פזילה הדדית תמידית בהיקף השעות לתואר¹⁰, בתכנית הלימודים ובפרמטרים אחרים. מערכות השעות, אלו המאפשרות "עבודה", נוצרות כך בכונת מכון, מחשש תחרותי בין המחלקות הללו לבין עצמן וגם בגלל המכללות הנושפות בעורפן כאטרקציה לתלמידים -

מסתרסת על ידי ההעסקה ב"ג'וב", והאוניברסיטה, תחת שתשקוד לפתח ולטפח את הסקרנות הזאת, מעקרת אותה מדעת, בשיתוף הפעולה עם "שיטת הג'ובים". פרנסי המחלקות להנדסת תעשייה מצקצקים בשפתיהם כי "ניסיון עבודה חשוב לרמת הבוגרים ולרמת המחלקה"⁸, אבל זוהי טעות עקרונית, תוך ערבוב חמור של היוצרות. במקצועות מסוימים (רפואה ומשפטים) הוכרה זה מכבר חשיבותה של תקופה נפרדת, קודם להסמכה המקצועית-אקדמית, של התמחות ("סטאז"). אבל לא לחינם, ובצדק רב, לא הוכרה תקופה כזאת במסגרת לימודי ההנדסה. מי שלומד הנדסת מכונות, למשל תרמודינמיקה, מעבר חום והנדסת קירור, אכן יהיה זה "חשוב לרמתו" אם תוך לימודיו ייחשף לעולם המעשה ולמפעלים בשטח. סוירים מתאימים כאלה אמנם מתקיימים כחלק מתכנית הלימודים. אך אין זה חיוני כלל, ואף לא "חשוב לרמתו", שבתקופת לימודיו יהיה מועסק קבוע בחברה של מזגנים - והכל כמובן משל.

תובענותה של ה"עבודה" ממררת את החיים לא רק לסטודנטים, אלא גם לסגל המנהלי ולסגל ההוראה. למדתי להכיר כי הסטודנטים הסועדים בשיעורי את פת המנחה או פת הערבית מקופסאות אוכל שהם מביאים איתם, אינם עושים זאת מתוך גסות רוח. הם רעבים וצריכים להיות ניזונים, כשאר האדם. מערכת שעות צפופה בין תשע בבוקר לשמונה בערב היא הדוחפת את כיתתי להיראות כאתר הסעדה. והמערכת הזאת, מצידה, למה היא צפופה כל כך באותו יום? - כמובן, בשביל לפנות את משנהו כולו עבור ה"עבודה". וכשאר האדם זקוק הסטודנט גם לשינה ומנוחה, ולכן במקרים שהמערכת הנ"ל אינה גורמת לסטודנט לפהק או לישון ממש בשיעורי, היא גורמת לו לחוסר ריכוז, והוא בהמשך מעודד רעש ודיבורים. כללו של דבר, יש כאן שרשרת שלמה של רעות, הנגרמות פשוט מטבע עקירתה של לבנה בסיסית בבניין הנקרא לימודים אקדמיים. הסטודנטים נעשים נרגנים מן הרגיל, וכחנים ועומדים על המקח לנוכח כל תביעה לימודית. חלקם גישו לך גיבוב חומרים מן האינטרנט בתור מטלה לימודית או פרויקט, שלא לדבר על פלגיאט ממש - תופעה שלא נולדה כמובן בדור הזה, אך היא מקבלת רוח גבית מן ה"עבודה". לא אמשיך למנות כאן כרוכל את הרעות הללו. ארצה תחת זאת להסב את תשומת הלב לאקדמיה בארצות הברית, שבה במחלקות המקבילות לא תעלה על הדעת "עבודה" בגילוייה הישראליים וכשיטה. התלמיד, המשלם באמריקה כסף רב כדמי לימוד - גם במוסדות יוקרתיים פחות מהרוורד או סטנפורד - מבין שההשתכרות תבוא בעיתה, וזמן האוניברסיטה הוא זמן זריעה והשקעה.

1. נראה להלן שבעיה-אחות קיימת גם בפקולטות למשפטים.
2. להלן "לימוד", לשם קיצור.
3. יש המעידים כי כיום גם תלמידי שנה ג' הם "זקנים". אולי רק במקרה, אך השנה קיבלתי מכתב מוועד שנה א' (1) של המחלקה שלי, לפיו בימי חמישי, על פי מערכת השעות, תלמידים אלו אינם לומדים כלל.
4. מתוך "דלדולה של הרוח באמריקה" ("The Closing of the American Mind") מאת אלן בלום. מצוטט מהמהדורה העברית, עם עובד, תש"ן, עמ' 394 (תרגום בת-שבע שפירא).
5. מוסד שהתאייד כמעט לחלוטין בקרב הדור הזה של תלמידי הנדסת תעשייה.
6. התחליף האינטרנטי, שאותו מדמה הסטודנט המודרני כמייתר עבורו את הספרייה וההדרכה הביבליוגרפית, הוא עושר השמור לו במקרים רבים לרעתו, שכן אינו מוכשר לנווט בו את דרכו ולברור בו מן התבן את הבר.
7. הבה ניתן כאן אשראי למערכת החינוך שלנו, שהיא איננה באמת ה"שממה האינטלקטואלית" לפי בלום. אצלנו גם קודם ללימודים הגבוהים הניסיון הצבאי.
8. "רמת המחלקה" מתחלפת להם, מדעת או שלא מדעת, במוניטין השיחוקי של המחלקה כמאפשרת לתלמידיה השתכרות בזמן הלימודים.
9. "כללי לשכת עורכי הדין (רישום מתמחים ופיקוח על התמחות) (תיקון), התש"נ-2010", זמין כיום באתר האינטרנט של הלשכה. המסמך כולל כמובן פרטים ודיוקים שאינם נצרכים לחיבור זה.
10. היקף השעות לתואר ירד דרסטית עם השנים. אחת ההצדקות לכך היא מהפכת טכנולוגיית המידע. אך עד כמה שבאמת מייתרת הטכנולוגיה הזאת נקודות זכות לתואר או שעות של "סוציולוגיה אקדמית" קלסית, יש לתהות האם רווח הזמן הזה צריך להיות מנוטב לפנאי ו"עבודה", או אדרבא, המהפכה הזאת צריכה להיות מנוף לקידום אקדמי, הווי אומר קידום לתרבות האנושית כולה, וזאת באופן של הוספת גופי תורה ואמצעי הכשרה במסגרת הלימודים לתואר. זוהי כמובן שאלה אתית אקדמית נכבדה החורגת הרבה מעבר לנושא הנוכחי.
11. ישנם באקדמיה הישראלית גילויים קרטליסטיים המעוררים תהיות אתיות. דוגמה לכך היא התאגדות ועד ראשי האוניברסיטאות - גוף בלתי סטטוטורי - לאיום על ממשלת אולמרט באי-פתיחת שנת הלימודים תשס"ט, אם לא יועברו לאוניברסיטאות. כולן יחד, כחצי מיליארד שקלים. הנושא הוא כמובן אנגי בלבד לחיבורנו.
12. סקירה טובה ותמציתית בענייני המל"ג, הות' וור"ה אל מול הרשות נמצאת ב"מבקר המדינה: דוח ביקורת על מערכת ההשכלה הגבוהה ירושלים", אדר התשס"ט, מרץ 2009, מס' קטלוגי 003-2009. זמין באתר האינטרנט של משרד מבקר המדינה בכתובת: www.mevaker.gov.il. ראה במיוחד במבוא, סעיף 3.
13. ועדות החינוך מיעטו לעסוק בעניינים פנימיים של האקדמיה, והנה בשנה האחרונה מצאנו את ועדת החינוך של הכנסת יושבת פעמיים בעניין פעילות ה-BDS באוניברסיטאות (קריאה לחרמות, אי-השקעות וסנקציות בין-לאומיות נגד ישראל ובכללה האקדמיה שלה). קריאות ולחצים שהופעלו קודם על המל"ג לטפל בעניין זה לא הולידו אלא גילוי דעת פושר ורפה. כיצא בזה, ב-13.7.2011 קיימה ועדת החינוך דיון בנושא אוניברסיטאי פנימי מובהק - כוונת אוניברסיטת בן-גוריון לסגור את המכינה האקדמית פרנסי האוניברסיטה שמעו מן הח"כים ביקורת קשה ואיומים חסרי תקדים בחומרתם, כולל "לשלול מהאוניברסיטה את האוטונומיה הניהולית ממנה היא נהנית". דוגמה זו ממחישה את הבעייתיות של ניהול האקדמיה על ידי הפוליטיקאים עצמם, שהסוגיות המעוררות אותם נקבעות על פי אג'נדה מדינית-חברתית. אך מי שעיניו בראשו לא יראה כאן צירופי מקרים, אלא קו התפתחותי שאינו נובע אלא מאוזלת היד המנהיגותית של הגופים הנשלטים על ידי הפרופסורים, הווי אומר המל"ג והאוניברסיטאות עצמן.
14. ידוע שלכשיבוא משיח צדקנו - יהיו כל המשלים דומים ממש למשליהם...
15. ייתכן שתפרושת הלימודים המסורתית של ארבע שנים, כמחוייב מן השיוך לפקולטה להנדסה, תצומצם לשלוש שנים צפופות כנ"ל, ונמצא שאפילו מבחינה כספית מידית מתבטל הפסד שכר העבודה של תקופת הלימודים למול הרווח הכספי של שנת קריירה.
16. במקור: "A boat is a boat and a fuck is a fuck".

בוודאי בעתיד. נוצרת סיטואציה של "קרטל נגטיבי" (כלומר לא כזה הנוגש בשוק אלא ההיפך), שבהקשר האקדמי הוא פסול לא פחות מהקרטל הרגיל (הבלתי-חוקי)¹¹.

הממשלה והכנסת. באמצעות הקמת המועצה להשכלה גבוהה (מל"ג) הורחק הטיפול בהיבטים האקדמיים, וגם המנהלים והכספיים של ההשכלה הגבוהה, מן הממשלה¹². בכל זאת, בראש המל"ג עומד השר, וברור שעל המל"ג הוטלה אחריות **ממלכתית** לפעילות המוסדות ותפקודם, שכן **מישהו** צריך להיות אחראי מטעם משלם המיסים. לכן עולה, שעד כמה שהאוניברסיטאות עצמן מתרשלות בענייניהן הפנימיים בעלי המשמעות הממלכתית והציבורית, מופנות העיניים אל המל"ג לטפל בעניינים האלה. אבל המציאות היא שהמועצות המתחלפות להשכלה גבוהה הרחיקו עצמן מדעת (לפחות בדור האחרון) מטיפול בעניינים החורגים מלחם חוקן השגרת, דהיינו אקדמיציה של מוסדות ותוכניות לימוד. לכן קורה בזמן האחרון יותר ויותר שאנו מוצאים את **ועדת החינוך של הכנסת** דנה בעניינים האקדמיים הללו. אמנם הרעיון שחברי הכנסת יטפלו בבעיה מהסוג הנוכחי נראה כיום רחוק, אך כדאי לשים לב לקו הכללי של התפתחות כזאת¹³.

התעשייה. מכל הגורמים האפשריים, סביר בעיני שהבעיה תיפתר בטווח הארוך על ידי אותו גורם שיצר אותה, והוא חברות ההיי-טק עצמן, ובדרך של רגולציה עצמית. כיום דומה התנהגותן¹⁴ לזו של הבדאי הכפרי שסיפר כי בכפר השכן מחלקים דובדבנים, ולכשחזה אחר זמן קצר בשטף האנשים ההולכים שמה, חשב למה יחסר הוא את נפשו מטובה ורץ גם הוא. חברות ההיי-טק ששוכרות את תלמידי שנה ב', ג' ו-ד' תשאלנה עצמן באיזשהו שלב למה חשקו מלכתחילה בבוגרי אוניברסיטה דווקא, והאם הן זוכות בדובדבני אמת. לכשתשאלנה עצמן שאלות אלו, לא יקשה על האיכותיות שבהן להגיע למסקנות. בה בעת ייתכן שבמערכת ההשכלה הגבוהה, אולי באוניברסיטה פרטית, תקום תכנית לימודים חלוצית ואיכותית, כזו שלא תאפשר "עבודה"¹⁵. הכשרה במרכז מצוינות שכזה תהיה אטרקטיבית גם בראייה עסקית, והמוסד הראשון שיעז, ירוויח מכל הכיוונים. לסיום - בסרט שירלי ולנטיין זכור המאהב היווני המחוספס (מגולם בידי תום קונטי האנגלי) כשהוא אומר לה לשירלי: "סירה היא סירה ועגבים הם עגבים"¹⁶. במידה ידועה, דברי הם בכלל דבריו: פשיטא, עבודה היא עבודה ולימודים באוניברסיטה הם לימודים באוניברסיטה. ועוד, השינוי הבסיסי שחל בסוציולוגיה האקדמית ובפרופיל הלימודים של הסטודנטים נגרם משורה של תהליכים, חיצוניים ופנימיים לאקדמיה, והקולר אינו תלוי רק בצוואר ה"עבודה". עם זאת, ניסיתי להפנות כאן זרקור לגילויים העיקריים של בעיה אקדמית מובחנת, לחומרתה ולכיוונים בפתרונה.

